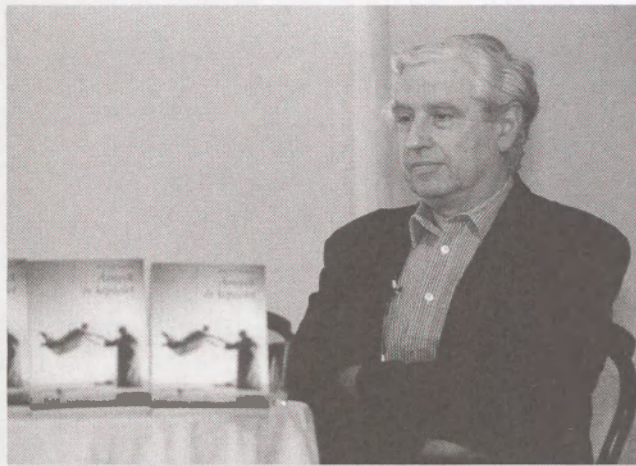

Forgách András

Tamás

Hosszú volt az út, de barátság lett belőle. Bizalom, figyelem egymás iránt, titkos megértés, szavak nélküli társalgás. Amikor először láttam Tamást a Brook-könyv megjelenésének évében (fontos könyv volt!), 1976 őszén, még nem mutatkoztunk be egymásnak. Egy halspecialitásairól híres, Margit hídhöz közeli vendéglőbe ültünk be Ács Jánossal és Molnár Gál Péterrel, két asztallal odébb ott ült Tamás. Visszaszámolok: harmincnégy éves volt akkor (én huszonnégy, mindig tízzel fiatalabb Tamásnál), és feltűnő udvariassággal köszöntötték egymást MGP-vel. MGP az orra alatt – talán még köszönés közben – valami pikírtet sziszegett oda nekünk, mintha a Napkirály udvarában lennénk, ahol bókolás közben illik rosszmájuskodni, vagy mint Callas, aki állítólag bement a Metropolitan igazgatóságára, és csak annyit kért, hogy egy bizonyos Renata Tebaldinál egy dollárral magasabb legyen a gázsija. Szereplők voltak egy színpadon. De hogy tovább gyötörjem ezt a metaforát, a három tenor legendája nekem Fodor Gézával együtt igaz. Koltai, MGP, Fodor. Géza, Péter és Tamás. Írásaikból ötven év színháza összerakható. Értékrendjük hol eltért a másiktól, hol érintkezett, a módszer és a cél különbözhetett: MGP sokszor „üzent”, számlákat intézett el, rafinált barokkos képalkotásba rejtett enciklopédiányi tudást; Fodor tanított, felvilágosított, lankadatlanul kereste a jelenségekre a legpontosabb kifejezést, s nem mellesleg, gyakorló dramaturg volt, életműve e tekintetben is roppant jelentős; Koltai pedig, mindvégig megőrizve kamaszkori szenvedélyét, a legkisebb rezdülésekre is frissen, érzékenyen reagált, tudott kérdezni, ami borzasztó nagy kvalitás egy ítésnél, tu-

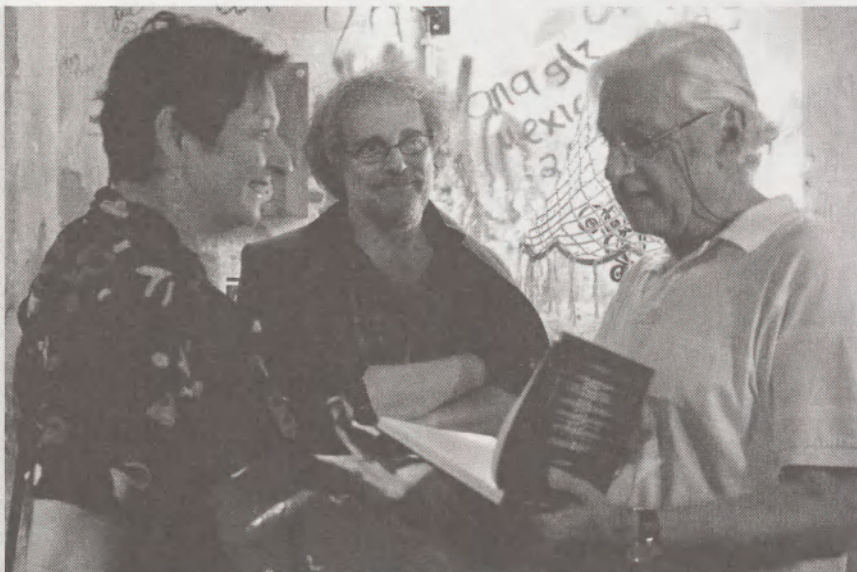
Szkárössy Zsuzsa felvétele

Az Árnyék és képzelet című könyvével

dott úgy szembefordulni az egészszel, vállalva már-már a politikai elfogultság látszatát (hamis látszat volt), hogy végül bátran egyedül maradt – de mindhárman külön-külön eljutottak a véleménytől a leírásig, az egyszerű elbeszéléstől a nagy történetig, az ítélettől a szemléletig: általuk a nézőtér színpaddá alakult, szereplőivé váltak az előadásoknak, ábrázolásaik a színpadi cselekmény részévé lettek.

A színikritika-írás nem tudomány. Nem is művészet. De nem is pusztán újságírás. Hanem akkor mi csoda? Ha egy-egy darabja jól sikerül, az akár színházi novellának is olvasható, de csakis akkor, ha szerzője már kivívta magának azt a rangot, hogy szabadon, zenedarabként konstruálja meg közlendőjét, mivel-hogy képes bármilyen irányból egy adott előadásról írni. Tamás eljutott ezekre a csúcspokra. De van itt még egy zavarba ejtő pont. A kritikus (nem csak a színi-) egyfajta senki földjén áll, olyan események állandó megfigyelőjeként, amelyekből ki van zárva. Örök néző, és még nézőnek is pária. Amit mond, mindig viszonylagos, mindig csak vonatkozik valamire, valamire, ami nagyobb nála. Kivéve azt a szerencsés esetet, ha maga is hegységgé válik, földrajzi egységgé, és hosszú évtizedek alatt látható életművet épít. Tektonikája van a mondatainak. Mondhatnánk, hogy mindez magától épül, hiszen elég, ha az illető folyamatosan reflektál arra, amit éppen lát. De ez

Lökös Ildikóval és Ascher Tamással a 70. születésnapján

nem igaz. Valami *je ne sais quoi* kell ide, valami több, hogy valóban tájjá szilárduljon az a tekintet. Ha kivívta magának azt a rangot, hogy a kritikája már olvasatlanul is hat. „Írt róla?“, kérdezik egymástól a résztvevők. „Nem írt róla?“ – és már a pusztán tény, hogy látta-e vagy nem látta, hogy írt-e róla vagy sem, értékrendet és véleményt közvetít. Műalkotásokkal is így van mellesleg. Az emberiség egy részének határozott véleménye van olyan műalkotásokról, amelyeket nem olvasott, nem látott, nem hallott. (Lásd apám esetét Bachhal. „Matematika!“, jelentette ki ellentmondást nem tűrően. Hallgatni sosem hallgatta.) De szerencsés esetben a kritikus mitikus figurává nő, egy drámai vagy éppenséggel hiszterizált közegben maga is szereplőjévé lesz a történeteknek, láthatatlan meghosszabbítása az előadásoknak.

FEHÉR HAJ

Fehér hajával Tamás mégsem mint bölcs guru ült be az előadásokra, és nem is mint bölcs guru nyilvánított véleményt. Persze ennek ára van. Ha valaki nagyon fiatalon a *Népszabadság* kritikusa lesz, ráadásul '68-ban, akkor nehezen háríthatja el magáról a gyanút, hogy bizonyos ideológia jegyében nyilatkozik és ítélt, mozdítja elő valaki pályáját, vagy szab gátat neki, felsőbb hatóságok intencióit követve. Nincs ártatlan mondat, nincs „érdek nélkül tetszik“, minden mögött szándékot sejt az olvasó. A *Zsöllyerablét*, Tamás utolsó előtti könyve, melyben ötven év kritikái olvashatók (a Corvina és Kunos László jóvoltából Tamás utolsó három könyve letisztult, egységes formában jelent meg, zsurnaliszta fordulattal élve: gyönyörű zárókö lett), bizonyítja, hogy csak minimálisan kötött kompromisszumot: azt írta le, amit látott, véleménye meghökkenően szuverén, na jó, időnként, mint az *Anna Kareninában* mondja Vronszkij, a sarokba szorított férfi ravaszságával: „Soha nem mondtam nem igazat“, időnként ki nem mondás, elhallgatás észlelhető, a finoman hímzett mondatokból ki kell hallanunk a mondanivalót, a „sorok között“ kell olvasnunk, de biztos állíthatom, hogy sohasem az ideoló-

gia volt Tamás írásainak alapja, hanem az, amit látott – és amit látott, azt valóban látta. Az idén megjelent *Tapsrend* már címével is az előadás végét sugallja (a halál oly különösen értelmez életműveket!, úgy tűnik, visszafelé mindent érthetővé tesz és megmagyaráz): az utolsó öt év kritikáit szabadon, úgymond, színházi tapsrendben helyezi el (ez a harmincadik könyvem, írja délceg férfiassággal Tamás a fülön – lám, utólag ez is milyen sugallatosan kerek szám!). Hozzáteszem, ami ebben a kötetben jól látható, hogy Tamás mekkora művészi tökélyre fejlesztette bizonyos előadások párosítását kritikáiban, amit részben nyilván a helyszűke is diktált, de ugyanakkor egészen ingyenc füleknek való

áthallásokat hozva létre ezekben a kollázs-kritikákban – részben ezt hívtam fentebb zenei szerkesztésnek. És visszafelé a harmadik kötet, a *Színház-paradoxon*, ennek az utolsó futamnak első darabja: amikor a kritikus, a nagy elődhöz, Diderot-hoz kapcsolódva, több alakra szakítva önmagát, szellemes dialógusokban jeleníti meg *saját* ellentmondásos portróját, miközben eljut a kritikairás elméletének lehetséges határáig (utólag ez a gesztus is mily végzetesen szépnek tetszik!). Tudom, ha az ember elmúlt hetvenéves, akkor összegez; de ez az utolsó három kötet elegáns, minden veritékszagtól és fölös igyekezettől mentes összegzés, több, mint szintézis: megvilágosodás. „Mostanában nem járok annyit színházba“, mondta nekem nemrég, nazális, kissé éneklő hangján, nem is fanyarul, hanem valósággal megkönnyebülten, a Katona előcsarnokában Tamás. Mint aki elenged valamit.

A HOSSZRÓL

Itt van az a bizonyos 7300 karakter, amit hétről hétre írt az *ÉS*-be, ádáz szívóssággal. Engem, bevaló, sokszor zavar a kritikák kötelező rövidege, amikor egy-egy színesznek egy-egy félmondat vagy jelző jut, a díszlettervezőre már nem marad hely, és kötelező szellemességgel kell jellemezni mindent, egy Broadway-darab stílusában, ahol minden lapra három

A kisvárdai fesztiválon Stuber Andreával és Láng Annamáriával

poén jut. Belátom, hogy ez részben a kor parancsa. De éppen Tamás (és Géza, és Péter) kritikái bizonyítják, hogy a rövidség nemcsak akadály lehet, hanem hatalmas előny, igaz, csak egyetlen esetben, ha a rövid mondatok mögött van fedezet, van sűrűség, van igazság, van költészet, és van szenvedély.

VEGYÜL EGY IDÉZET

– az *Élet és Irodalomban* megjelent köszöntőből, amit Tamás hetvenedik születésnapjára írtam, és amit Tamás maga is a *Zsölygerablét* fülszövegére tett –, ennél jobban ma sem tudom megfogalmazni, amit Tamásról gondolok:

„Koltai bámulatosan önazonos. Harcias és tudásszomjas egyszerre, ítélkezésében mindig tetten érhető értékrendszere, Salzburg, Bayreuth, Bécs rendszeres úti célja, tudja mérni a kintit az ittenihez, a világot a nemzetéhez, az operát a színházhoz, a mozgékonyt a megdermedt-hez; kereső ember, aki szubjektivitásának paramétereit nem rejt el az olvasó elől, konfliktusokat felvállaló ember, aki képes a mai egyszerre kényes és otromba helyzetben minden fontos színházi kérdéshez hangsúlyosan, irányadóként hozzászólni, ily módon megnevezhetővé tesz problémákat, mert sorsként éli át a színházat, s nem hiszi magát tévedhetetlennek.“

Üdv, barátom, *see you later!*

Herczog Noémi

Koltai Tamás

Nem tudtam róla, pedig valószínűleg akkor döntöttem el, hogy színikritikus leszek. A SZÍNHÁZ szerkesztőségében. Békebeli, ráérős, túlsorduló délelőttök voltak, tíztől minimum öt órán át akadt mondanivaló. Pisilni végig nem merem kimenni, nehogy elszalasszak valamit. A két göndör, hosszú hajú gyakornoklányt akkor még láthatóan nem tudta megkülönböztetni. Te közöltél le először. A pályaválasztás olyan, hogy az ember végül nem ott köt ki, ahol eltervezi, hanem ahol végre jól érzi magát. Ilyen volt nekem a felismerés: valakinek abból áll az élete, hogy színházat néz főállásban, és szabad, sőt kell is, hogy elmondja a véleményét. Ilyen voltál, Tamás, „a frissen érettségizett diák szemével”, hogy a döbbenetesen fiatalon publikált legeslegesű cikkedre utaljak. Akkor még nem tudtam, hogy a németvölgyi úti lakás-szerkesztőség nem a mai színikritika helyszíne, hanem paradicsomi rezervátum. Sokáig nem jártam ott aztán, nem voltunk állandó kapcsolatban, az utóbbi időben alakult úgy, hogy interjúzni akartam veled, és újra mentem. Igaz (a lapot is meglegyintette az új kritikus-idők szele), ez már egy másik lakás volt, alacsonyabb rezszivel. Az utolsó teljes állású kritikus munkahelye.

Az utolsó teljes állású kritikusnak viszont semmi köze az utolsó mohikánhoz. Te, Tamás – kritikusneveden persze „a Koltai” –, életformádban régi vágású voltál. De Te magad, színházi izlésed alkatilag az újra kíváncsi. Vannak nálad fiatalabbak, akiket konzervatívnak tartok. Az életkor, persze, nem generációs kérdés. Ezért találtad meg magától értetődően a hangot egy pályakezdővel. Eleinte görcsben vártam, mit reagálsz az írásaimra, és Te ezzel adekvát mértékben vet-

ted komolyan a választ. Tőled tanultam, hogy fontos a „láttatás” a kritikában. Rögtön reagáltál. Elmondtad, külön napot szánsz az ÉS-kritikádra. Eleinte írás közben elképzelted, mit fogsz szólni. Az ÉS olvasását sokáig fordított sorrendben, a kritikáiddal kezdtem, ahogy más a napilapot a sportrovattal. Egy jó kis pénteki buszútra tartogattam Gazdagréttől a Délig. Amikor egyszer úgy éreztem, az én írásommal szemben pozicionáld magad, drámaian kétségbeestem: vajon lehet-e rendben az is, ahogy én gondolom? Csak akkor mertem ezt elmondani Neked, amikor már réges-rég különösebb zavar nélkül nyugtáztam: erről vagy arról most mi elég mást gondolunk. Azt mondtad, a véleménykülönbség Téged mindig inspirált. És tényleg: soha nem fordult elő, hogy ez visszatartson egy gondolatlessé cikk leközlésétől, pedig egyszer külön írtál, hogy szólj, szerinted Šerban *Három nővére* nagy előadás, nagyobb, mint ahogy én látom. Tudtál örülni ezeknek a különbségeknek; ezt nagyon szerettem, kevesen képesek rá. Pedig mintha ilyesmi volna a kritika lényege.

Szóval sosem a véleményt néztél, néztél viszont sok mást, mert a lényeg valahol abban volt, hogy ez a színház valami gyerekkori dolog lehetett nálad, bár erről sosem beszéltél, egyszerűen csak szemmel láthatóan érdekelt. Nem is volt más alapfeltétel. Ettől jók az írásaid: a pontosság, a képzettársítások, a műveltség már mind ebből következik. A hiteles ember, mondja Buber (hogy nagyképűsködjek kicsit, ahogy Te piszkáltál, ha az elmélet nem lappangott, hanem hivatkozások formájában került be egy kritikába; ebből a szempontból Fodor Géza volt a példaképed), én-te viszonyban létezik. Sosem mondja, „az”, csak